

FREDERIC LE PLAY'NİN TARİH ANLAYIŞI*

Hayati Tüfekçioğlu

Bu tebliğde, uygulamalı sosyolojinin kaynağında yer alan en önemli isimlerden biri olan Fransız sosyoloğu Frederic Le Play'nin görüşlerinin dayandığı tarih anlayışı üzerinde durulmaya çalışılacaktır.¹

La Play ve onun yolundan giden öğrenci ve devamcıları sosyal bilimler alanında yeni bir yöntem anlayışının yaratıcıları olmuşlardır. En kısa ifadesiyle bu anlayış, müspet bilimlerin inceleme ve analiz tekniklerinin sosyal bilimler alanında da uygulanması ilkesine dayanmaktadır. Le Play ile devamcıları, görüş ve düşüncelerini bu ilke etrafında sistemleştirmiş, Fransa'da "Science Sociale" okulunun kurucuları olarak sosyoloji tarihinde yerlerini almışlardır.

Le Play sosyolojisinin etkisi sadece Fransa ile sınırlı kalmamış, daha sonra İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaygınlaşan, endüstri sosyolojisi, deneysel sosyoloji, uygulamalı sosyoloji, küçük gruplar sosyolojisi gibi değişik isimlerle tanımlanan alan incelemelerine dayanan sosyoloji hareketinin öncüsü olmuştur.

* UNESCO Türkiye Milli Komisyonu tarafından düzenlenen Sosyoloji ve Tarih Sempozyumu (27-28 Nisan 1998, Bolu)'na sunulan tebliğdir. Daha önce İ.Ü. Sosyoloji Dergisi'nin 3. Dizi 6. Sayısında yayınlanmıştır.

¹ Çalışmamızda daha çok ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Genel olarak sosyoloji tarihine bakılmakla birlikte en geniş şekilde Bibliothèque de la Science Sociale, publiée sous direction de Edmond Demolins; 'Frederic Le Play, Sa Méthode et Sa Doctrine, E. Bouchie De Belle Paris 1907, Introduction a la Science Sociale, Les Origines de la Science Sociale, La Méthode La Classification, E. Bouchie De Belle, E. Demolins, R. Pinot, P. De Rousiers, Paris 1907, Türkiye Nasıl Kurtarılabılır, Prens Sabahattin, Elif Yayınları, 1965 ve Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Sosyolojisi, Baykan Sezer, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., T.T.K. Basımevi, Ankara 1997'den yararlanılmıştır.

Le Play'nin günümüzdeki temsilcileri olarak, Amerikan geleneğindeki uygulamalı sosyologları gösterilmektedir. Bu niteliği ile Le Play'nin, günümüzdeki alan araştırmaları tekniklerinin, ana akım uygulamalı sosyoloji anlayışının temelinde yer alan isim olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Günümüzde ise uygulamalı sosyoloji çalışmalarına getirilen eleştirilerden söz etmek mümkündür. Bu eleştirilerin temelinde, günümüz çalışmalarında giderek teorik boyuttan, tarih anlayışından uzaklaşma, hatta bu unsurlardan arındırılma eğilimine girildiği; buna bağlı olarak da çalışmaların uzmanlaşmış tekniklerle veri toplamaya dayalı son derece teknik bir karakter taşıdığı görüşü bulunmaktadır. Sosyoloji araştırmalarında yansızlık ve bilimsellik görüntüsünün ancak bu şekilde sağlanacağı görüşü de yine bir eleştiri noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu yaklaşım, ana akım sosyoloji tartışmalarında tarihçilikten uzak bir okul gibi değerlendirilir ne var ki Le Play sosyolojisinin belli bir tarih anlayışına yakın olduğunu ifade etmek güç değildir. Çalışmamızda da Le Play'nin tarih anlayışını genel hatlarıyla ortaya koymaya çalışacağız. "Uygulamalı" olarak tanımlanan sosyoloji çalışmalarının da belli bir tarih anlayışına sahip olduğu tartışmaya açılırken, günümüz sosyoloji eleştirilerinin de bu çerçevede içinde yeni bir anlam kazanacağını düşünülebilir.

Le Play'nin tarihe ilgi duymadığını ve belli bir tarih görüşünden yoksun olduğunu söylemek mümkün değildir. Demolins'in ifadesiyle *"Le Play kesinlikle geçmişin incelenmesini gözardı etmemiştir. Tarih, Le Play'nin ilgi alanı dışında değildir. Bu yönüyle çok tanınmamış, hatta belki pek okunmamıştır. Halbuki Le Play, çağdaşı olan tarihçiler kadar tarihe ilgi göstermiştir. Kendisi tarihçi değildir ama tarihçi olmadan tarihe açıklama getirmek istemiştir."*

Le Play'ye göre tarih, her ne kadar geçmişin bilimi olarak düşünülse de gözlemlenebilir olgulara da sahiptir. Başka deyişle, günümüzdeki gözlemlenebilir olgulardan yola çıkarak geçmişin algılanabilmesi mümkündür. Onu, meslekten tarihçilerden ayıran yön budur. Le Play, geçmişte "olanın" bugünle anlaşılabilirliğini öne sürmektedir.

Yine Demolins'in belirttiği gibi Le Play, *"Bu yüzden çok az yazılı belge kullanmıştır. Belgeler arasında olguların kaybolduğunu düşünmektedir. Halbuki gerekli olan olguları yeniden yaşatmak, yeniden kurmak ve onları izlenimler haline dönüştürebilmektir. Bütün bunları öğrenmek için de Le Play'nin tercih ettiği yol arşivlere gömülmek yerine basit bir yolculuğa çıkmak ve gözlemlerde bulunmaktır."* Ancak bu gözlemin bazı özellikleri bulunmaktadır.

Le Play yönteminin hareket noktası, insan topluluklarının ve toplumsal olayların doğa yasalarının gereklerine göre incelenmesidir. Bir başka deyişle toplum bilimi de astronomi, fizik, kimya gibi olgulara, gözlemlere dayanan bilimlerin geçtiği yollardan geçmek durumundadır.

Demolins'in ifadesiyle bilimin iki temel ilkesi vardır: gözlemlemek ve akıl yürütmek. Bilimsellik koşulunda ise iki temel ilke bir arada bulunmalıdır. Elbette Le Play'den önce de toplumsal konulara ilgisiz kalınmamıştır ancak Le Play'den önce bu iki ilkenin birlikteliğiyle ulaşılan toplumsal bulguların örneklerine rastlamak zordur. Le Play'den önce *"gözlemleyenler akıl yürütmüyor, akıl yürütenler de gözlemlemiyordu."*

Bir maden mühendisi olan Le Play, madenlerin biliminde olduğu gibi toplumsal olguların da gözlemlenebilmesini, yöntemsel bir gereklilik olarak kabul eder. *"Avrupa İşçileri"* başlıklı kitabında *"madenler ilminde olduğu gibi toplumlar ilminde de kanaatimin olayların gözlemine dayanması durumunda gerçekleşen ele geçeceği noktasında karar kıldım"* demektedir.

Le Play, somut toplumsal olayların objektif gözleminden başlayarak toplumsal yasalara ulaşılabilirliğini düşünmektedir. Kısacası Le Play metodolojisinin temeli, toplumsal fenomenleri gözlemlemek ve bunlar arasındaki ilişkileri belirlemektir.

Fakat toplumsal alan son derece geniş ve toplumsal fenomenler de sonsuzdur. Böylesi bir gözlemi elbette toplumun bütünü üzerinde gerçekleştirebilmek mümkün değildir. Bu durumda gözlem nasıl yapılacaktır?

Le Play'ye göre yöntemli bir gözlemin tek yolu, son derece karmaşık olan toplumsal gerçeğin tümünü temsil etme yeteneği olan basit, küçük bir parçasını ele almaktır. Kendi ifadesiyle mesele, *"toplumsal olaylar alanında fiziğin atomu ve biyolojinin hücresine tekabül eden bir birimin bulunması"* dır. Le Play'ye en küçük toplumsal birim ailedir. Aile, toplumun en basit ve en küçük ünitesidir. Ona göre aile, zaman ve mekân farklılığı göstermeden bütün toplumlarda karşımıza çıkan evrensel bir kurumdur ve esas önemlisi de içinde yer aldığı toplumun en yalın modeli olarak onun bütün özelliklerini bünyesinde taşımaktadır.

Böylece, toplumun bu en küçük birimlerini ele alıp bütünle olan ilişkisinden yalıtıp kolayca gözleme, ölçme, analiz etme ve buradan kalkarak da toplumun bütününe dair bilgi edinmek mümkündür.

Le Play, üzerinde gözlem yapılacak toplumsal birimi bulmuştur. Ancak sorunun ikinci bir boyutu daha bulunmaktadır. Le Play'ye göre gözlemlerin ölçülebilir, nicelikselleştirilebilir, kantitatif olarak ifade edilebilir olması gerekmektedir. Aksi halde, kantite olmaksızın incelemenin belirsiz ve sonuçlarının değerinin kuşkulu olacağı açıktır.

Le Play, bunun çözümünü de bulmuştur. Aile hayatının kantite olarak ifadesi için aile bütçesini inceleyecektir. Aile bütçesi; ailenin bütün hayatını, örgütünü ve fonksiyonlarını yansıtmaktadır. Ona göre ailenin gelir-giderinin bütün maddeleri titizlikle analiz edilirse, aile organizasyonu ve fonksiyonları aracılığı ile hayatın tümüne dair kantite veriye ulaşılabilir.

Le Play, her ailenin organizasyon ve fonksiyonlarının çok sayıda faktöre bağlı olduğunu düşünmüştür. Ailenin yapısının ve yaşam şartlarının biçimlenmesinde, geçimin sağlanması için harcanan enerji/emek ile topluluğun yerleştiği coğrafi mekânın arz ettiği tabiat şartları birbiriyle ilişkilidir. Böylece Le Play; tabii çevre, arazi ve iklim şartları ile o muhitte doğup gelişen aile tipi arasında bağlantı kurmakta, buradan kalkarak aile sınıflamasına gitmektedir.

Le Play'nin tümevarımcı yaklaşımı aileleri sınıflamakla da kalmamış buradan hareketle bir toplum tipolojisine ulaşmaktadır. Bu çalışmada söz konusu toplum tipinin ayrıntıları ile üzerinde durmayacağız. Le Play aileden hareket etse de toplumları ikiye ayıran genel bir tipoloji oluşturmaktadır.

Son tahlilde ise yeryüzündeki toplumlar "kamucu" toplumlar ve "bireyci" toplumlar olarak ikiye ayrılacaktır. Ataerkil aile yapısının egemen olduğu kamucu toplumlar öncelikle Doğu toplumlarıyla tariflenir ve bu toplumlar gelişmeye kapalıdır. Avrupa'nın doğu ve güneyi, Afrika, Orta ve Güney Amerika ulusları da bu kategori içinde yer almaktadır. Bireyci toplumlar ise Batı toplumlarıdır. Avrupa'nın batısıyla Kuzey Amerika toplumları bunun en tipik örnekleridir. Bu toplumlarda kararsız ve kök aile tipine rastlanmakta ve bireyci girişimcilik de gelişmenin en önemli unsuru olarak ortaya koyulmaktadır.

Toplumların üzerinde yaşadığı coğrafya, o toplumun özelliklerini belirleyecektir. Söz gelişi, bozkırlar ataerkil aile tipi ve kamucu bir toplum örgütlenmesini gerektirirken; sahiller kök aileyi, bireyciliği ve girişimciliği doğuracaktır. Bu ayırmada üstünlük bireyci toplumlara verilmekte, bireyci toplumların en gelişmiş olarak gösterilen İngiltere ve Amerika, geleceğin toplumları olarak nitelenmektedir.

Le Play, belli bir tarih anlayışına sahiptir ve bu anlayış içinde Doğu toplumları ile ilgili değerlendirmeler bulunduğu gibi Batı toplumlarının gelişim aşamalarının açıklaması da yer almaktadır.

Kısaca özetlemek gerekirse; toplumsal hayatın koşulları, toplumuna düşünsel yeteneğine ve toplumsal gelişmeye belirli bir kader tayin etmektedir. Step ve çöl, Doğu toplumlarının yaşadığı coğrafyanın en karakteristik özellikleridir. Buna bağlı olarak da Doğu'nun fikir gelişiminin yöneldiği doğrultu, çobanlık sanatı ve kamucu yapı ile sonuçlanır. Çobanlık, kolay bir çalışma biçimidir. Bu çalışma biçiminin bıraktığı boş zamanlar hayale dalmaya ve soyut kavramlar üzerinde düşünmeye yol açar. Kamucu yapının doğurduğu akıl yürütme biçimi ise "tündengelim"dir. Bu akıl yürütme biçimi, fikrin gözlem ve deney alanında yürütmesine engel teşkil etmektedir.

Batı toplumlarına bakıldığı zaman eski çağların en yüksek ve en parlak fikir gelişiminin Yunan'da ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun temelinde yine coğrafi koşulların, doğal çevrenin etkileri bulunmaktadır. Burada çobanlığın yanında doğal çevrenin getirdiği ilave imkanlar, meyvecilik ve yemiş toplama

madır. Böylece buradaki coğrafi koşullar, çobanlığın yarattığı hayal ve derin düşünme yeteneğini, meyvecilik ve yemiş toplamanın verdiği anlatım kolaylığı ve fikir kıvraklığıyla birleştirme imkânı sağladığı gibi ortaya çıkan fikir hareketini koruyacak bir sınıf da yetiştirmektedir: Önce vadileri kuşatan dağlardan inen kahramanlar, sonra deniz ticaretinin ortaya çıkardığı zenginler.

Yunan toplumu bu koşullarda eşsiz bir fikir gelişimine ulaşacak fakat kendilerine göre basit ve bilgisiz birer köylü olan Romalıların istilasına uğrayacaktır. Ancak, Roma'nın Yunan'a üstünlüğü bilgisizliğin bilimi yenmesi değil, güçlü ve etkin bir tarım üzerine kurulu, sağlam bir yapının (sosyal üstünlük), kolay ve gevşek bir tarımla ticaret üzerine kurulu daha zayıf bir yapıyı (fikir üstünlüğü) alt etmesidir. Roma'nın çöküşü ise, tamamen kurtulamadıkları **"kamucu yapı"ya** dönmeleri sonucu olacaktır.

Batı'nın tekrar yükselişi de İstanbul'un alınmasının akabinde, bilgi birikimleriyle birlikte Bizans'tan İtalya'ya kaçan bilginler yüzünden değil, İskandinav'ın bilinmeyen bölgelerinden gelen "barbarlar" ama bütün bilgisizliklerine, kabalıklarına rağmen, insanlığın o zamana kadar ulaşamadığı en sağlam tarımsal yapıyı ellerinde bulunduran **bireyci barbarlarca** meydana getirilecektir.

Görüldüğü gibi Le Play'nin "kamucu" ve "bireyci" olmak üzere iki temel kavramla oluşturduğu tipoloji, temelde coğrafya koşulları ile toplumun ekonomi ve endüstri eylemi arasında kurulan sıkı ilişkiye dayanmaktadır. Toplum olaylarını toplumun iç dinamiklerinden değil, coğrafya unsurundan bakarak temellendirmektedir.

Bu yaklaşım biçimi ile toplumları ikiye ayırma imkânı ortaya çıkmaktadır: Doğu toplumları-Batı toplumları. M. Edmond Demolins'in ifadesiyle *"dünyanın en genel anlamda bireyci ve kamucu olarak ikiye ayrılması söz konusudur. Bu ayrım Doğu ile Batı arasındaki karşıtlığı açıklamaktadır. En basit gözlemle bile herkesin fark ettiği bir karşıtlıktır bu."* Demolins devam etmektedir: *"Neden Doğu ve Batı bu kadar farklıdır? Neden birincisi geri kalmış ve ikincisi ilerlemiştir? Neden birincisi yani Doğu geçmiş ve ikincisi geleceği temsil eder? Herkes bunu görüyor, ancak Science Sociale açıklıyor. Bunun nedeni ilkinde cemaat egemendir, ikincisinde bireyin zaferi vardır."*

Toplum ve toplumsal dinamikler coğrafyadan hareketle tanımlandığında, ikili toplum yapısı kader gibi sabitlenmiş, meşrulaştırılmıştır. Batı toplumlarının üstünlüğü de buna bağlı olarak değişmez ve mutlak kabul edilmiş, Doğu toplumları ise "kötü" kaderiyle baş başa kalmıştır.

Ayrıca, Le Play'nin -Fransa'nın büyük toplumsal hareketlerle sarsıldığı bir dönemde- 1806-1882 yılları arasında yaşadığı ve 1830, 1848, 1871 ayaklanmalarına tanık olduğu, madenlerde yöneticilik yaparak işçi sorunlarıyla doğrudan yüz yüze geldiği hatırlanmalıdır. Bu açıklama biçimi, Batı toplumlarının söz konusu dönemlerdeki sorunları önünde belli bir tavır alma imkanına kapı aralamaktadır. Le Play'nin yaklaşımına göre Batı'daki düzeni

değiştirmek imkansızdır. İşçi sınıfı ve ayaklanmaları ile düzenin değişmesi mümkün olamayacaktır. Ona göre Batı'da köklü bir düzen değişikliği değil, belli sorunlar çerçevesinde sınırlı düzeltmeler yapılabilir. Le Play, XIX. yüzyılda Batı'nın karşılaştığı sorunlar için düzen içinde çözüm aramayı önerir.

Çalışmada, Le Play'nin sorunlara yaklaşım biçimi sadece genel hatlarıyla ele alınmıştır. Le Play'nin anlayışına bağlı kalarak belli sosyoloji akımlarının gelişmesi söz konusu olmuştur. Biz, günümüzde uygulamalı olarak tanınlanan çalışmaları değerlendirirken, öncelikle bu çalışmaların temelinde bulunan tarih anlayışının gündeme getirilmesi ve tartışmalara buradan başlaması gerektiğini düşünmekteyiz.

Tarihçi olmayan okul gibi gösterilmesine rağmen bu sosyoloji anlayışı da belli bir tarih görüşünün ürünüdür. Birincisi, Le Play'nin tarih dışı sosyoloji yaptığını dile getirmek elbette mümkün değildir. İkincisi ise Le Play'nin tarih anlayışında sabitlikler, neredeyse kadersel bir açıklama içinde ele alınmıştır. Bu yüzden de söz konusu sosyoloji anlayışı pek çok yönden tartışmaya açık, benimsenmesi ise güçtür. Le Play'nin bu yaklaşımı çeşitli eleştirilere uğramıştır. Bizim tarafımızdan da kabul edilebilir bir tarih anlayışı değildir. Son tahlilde bu ayırımda Batı toplumları için bir sorun bulunmamaktadır. Esas sorun Doğu toplumları ile ilgilidir. Le Play'nin tarih anlayışı Doğu toplumlarını tarihsizliğe mahkûm etmektedir. Üzerinde yaşadığımız coğrafya gelişmeye elverişsiz, bu coğrafyada yetişen insanlar girişimci olamıyorsa ne yapmalı, sorunları nasıl aşmalı? Doğu toplumlarının "gelişme olanağının dışında kalması" ile tarihin dışında kalmak eş değer midir?

Bu tür yaklaşımları benimsemek tarihin önemsizliğini göstermeyecek fakat kendimizi tarihin dışına mahkûm edecektir. Tarihe sırt çevirmek hiçbir şekilde mümkün değildir ama tarihi inkâr etmenin getireceği anlamın ne olduğunun tartışılması gerekmektedir. Tarih varsa elbette tarihin dinamizmi de olacaktır. Bu dinamizm içinde sorunları aşmak mümkündür.

Önemli olan toplumsal sorunların tespitini yapmak değil, sorunların nasıl aşılabacağı ve bu yönde nasıl çaba gösterileceğine dair çözüm arayışında olmaktır. Sorunun saptanması ve bunun ilan edilmesi eğer belli bir çözümü içermiyorsa, sorunlarımızı değişmez bir kader ilan etmek değil midir?

Halbuki sorunların çözümü ancak belli bir değişimle mümkündür. Değişme olabilmesi için de iki temel koşul gerekir. Toplumsal değişimin ancak tarih içinde gerçekleşebilir olduğu düşünülürse, değişim için hem zaman boyutu gereklidir hem de çözüm önerebilmek. Çözüm için ise değişimin momentini, yönünü tayin edebilmek, yani bir tarih anlayışına sahip olmak gerekir.

Türkiye'de sosyologlar arasında bu tartışmanın aşıldığını söylemek pek mümkün değildir. Başka bir ifadeyle, henüz belli bir tarih anlayışı üzerinde görüş birliği, konsensus oluşmamıştır. Biz, uygulamalı sosyoloji ile ilgili tartışmalara önce bu noktadan başlanması gerektiğini düşünüyoruz.